

WAAR VADER WAS

Monika Helfer

Waar vader was

ROMAN

Vertaald door
Ralph Aarnout

Nieuw Amsterdam

Deze uitgave werd mede mogelijk gemaakt door ondersteuning
van het Bundeskanzleramt Oostenrijk

Oorspronkelijke titel *Vati*

© 2021 Carl Hanser Verlag GmbH & Co. KG, München

© 2022 Nederlandse vertaling Ralph Aarnout /

Uitgeverij Nieuw Amsterdam

Alle rechten voorbehouden

Omslagontwerp Nico Richter

Omslagbeeld © United Archives / Lämmel / Bridgeman Images

Foto auteur © Stefan Kresser

NUR 302

ISBN 978 90 468 2882 3

www.nieuwamsterdam.nl

voor mijn bagage

W e zeiden papa. Hij wilde het zo. Dat klonk modern, dacht hij. Hij wilde voor ons en door ons een man uitvinden die bij de nieuwe tijd paste. Aan wie een ander verleden af te lezen viel. Overdag en ook 's nachts denk ik aan hem, hoe hij daar in zijn leunstoel zit onder de schemerlamp, zijn eigen kinderen en die van anderen om zich heen, die van de begane grond bijvoorbeeld. Hun bal rolt langs zijn voeten, onder zijn stoel, hij schrikt er niet van. Hij leest.

Op de foto die ik boven mijn bureau heb gehangen staat hij links, aan de kant. Hij ziet eruit alsof hij er niet bij hoort. Op alle andere foto's die mijn stiefmoeder me heeft laten zien staat onze vader midden tussen de mensen, onze echte moeder aan zijn zijde, zo hoorde dat, hij was de beheerder van een herstellingsoord voor oorlogsslachtoffers op de Tschengla, 1220 meter boven zeeniveau, de gastheer, op de meeste foto's glimlacht hij. Op de foto boven mijn bureau niet. Mijn zus Gretel en ik staan vooraan bij onze moeder, ze heeft haar handen op onze schouders gelegd. Niemand zou vermoeden dat de man helemaal links onze vader is. Hij ziet eruit als iemand uit de stad die erbij is gaan staan. Tegen wie iemand heeft gezegd: 'Kom erbij staan!' Sommige anderen komen inderdaad uit de stad, de meesten waarschijnlijk, maar door

de kleren die ze aanhebben lijkt het of ze uit onze streek komen, jasjes met hoornen knopen, stevige hoge schoenen, terwijl het zomer is. Ze waren vast graag hier vandaan gekomen. Want hier was het paradijs. De weides die vol stonden met bloemen in alle mogelijke kleuren. Ik kende ze allemaal.

In de jaren negentig, ik had toen zelf al vier kinderen, was ik samen met hem naar mijn zus Renate in Berlijn gereisd. Hij wilde dat. Ik niet. Ik was bang voor pijnlijkheden. Ik was bang dat hij bepaalde raadsels zou onthullen, over zichzelf zou vertellen, ik had alles pijnlijk gevonden, de onschuldigste verhalen. Als je iemand je hele leven kent, en je komt er pas laat achter wie hij in feite is, dan is dat misschien moeilijk te verdragen. Het was al middernacht toen we aankwamen, onze treinen hadden bijna tweeënhalve uur vertraging, de restauratiewagen was uitgevallen, we waren doodop en hadden honger. Renate had niets in huis, omdat ze erop had gerekend dat we naar een goed restaurant zouden gaan. Maar de meeste restaurants in de buurt waren al dicht, op eentje tegenover haar huis na, een homocafé, waar je heel goed kon eten en ook geen luide muziek werd gedraaid, want daar kon onze vader volstrekt niet tegen. We bestelden zuurkool met van dat vlees dat zacht was en er grijzig uitzag, en toen wenkte hij de ober en vroeg: 'Waar kan ik hier mijn neus poederen?' Bulderend gelach in het restaurant. Dat vond hij leuk. Toen hij terugkwam van de wc, met gebogen rug, hinkend, ging hij aan de bar zitten bij de mannen met make-up op hun gezicht en laag uitgesneden onderhemden en getrainde, getatoeëerde bovenarmen, en die betaalden borrels voor hem en zongen hem toe, hij was de kleinste in de groep, een grijze mus te midden van bontgekleurde vogels. Ze lachten, en hij lachte mee. Ze lachten

hem niet uit, ze wilden alleen maar lachen, en ook hij wilde alleen maar lachen na deze vermoeiende dag. Om mijn zus en mij bekommerde hij zich niet meer. We hoorden hem praten op een toon die we van hem niet kenden, luid en duidelijk, anders murmelde hij maar wat voor zich uit, vaak moest je vragen wat hij zei. Een van de mannen kwam naar onze tafel en zei: ‘Kom er toch bij zitten. Jullie vader is een goeie vent, echt een goeie vent, we vinden hem aardig.’ Ik heb dat woord voor woord onthouden en Renate ook. Daarmee bedoelde hij – zo interpreteerden wij achteraf – dat onze vader, die er zo grijs uitzag, typisch als een ambtenaar, wat hij ook was, van de belastingdienst nog wel, dat onze vader in werkelijkheid een kleurrijke man was. Als Renate en ik daaraan terugdenken, moeten we vreselijk lachen – en hard, zoals hij lachte. Mijn man zegt dan: ‘Jullie lachen weer zo omdat jullie je vader voor je zien, hoe hij in Berlijn was.’ Ik zeg: ‘De spijker op zijn kop.’

De foto boven mijn bureau heb ik van mijn stiefmoeder. Ik was bij haar op bezoek, onze vader was toen al tien jaar dood en zij zelf was boven de tachtig.

Ik zei: ‘Heb je tijd voor me?’

‘Hoelang?’ vroeg ze.

‘Lang.’

‘Het gaat dus om je vader,’ zei ze. ‘Of niet soms?’

‘Ik wil een roman over hem schrijven.’

‘Waargebeurd of verzonnen?’

Ik zei: ‘Allebei, maar meer waargebeurd dan verzonnen. Als je iets hebt?’

Zij: ‘Wacht ermee tot ik dood ben. Dan hoef ik me niet op te winden.’

Ze ging de trap op en kwam terug met een grote envelop, er zaten een stuk of tien foto's in, allemaal uitvergroot tot schoolschriftformaat. Ze schoof de asbak en de maggifles aan de kant en spreidde de foto's uit op de keukentafel. Op alle foto's waren ook mijn oudere zus Gretel en ik te zien.

'Die zijn van Erwin Thurnher,' zei ze. 'Die heeft ze me eens gestuurd.'

'Wie is dat?' vroeg ik.

'Die moet jij toch kennen! De fotograaf die jullie heeft gefotografeerd op de Tschengla. Na elke termijn.'

Ik kon me de man herinneren. Een bedrijvig type. Het was elke keer opwindend geweest als hij zijn statief opzette en aanwijzingen gaf.

'Hoe zit het met deze foto?' vroeg ik. 'Deze. Waarom staat papa niet bij ons?'

'Jij moet het weten,' zei ze. 'Ik was er immers niet bij. Ik kende hem toen nog helemaal niet. Kijk hem nou! Wat denkt hij op dit moment? Dat hij misschien toch nog gaat studeren? Of toch niet? Dat er misschien toch nog iets van hem terechtkomt? Of dat er niets meer van hem terecht kan komen, nooit meer? Of dat misschien toch nog alles goed komt? Of toch niet? Dat alles vervlogen is waar hij van heeft gedroomd? Dat alles voorbij is? Dit keer voorgoed? Dat hij jullie in het ongeluk zal storten, zijn vrouw en zijn kinderen? Dat hij zichzelf in het ongeluk heeft gestort? Alles uit, voorbij? Dat hij niet meer wil leven? Omdat hij er niet bij wil zijn als alles uit en voorbij is, ook met jullie...'

'Hou op!' riep ik. 'Je kunt niet op een foto zien wat iemand denkt!'

'Als je weet wat iemand denkt, kun je het zien aan zijn gezicht,' zei ze.

‘Bij hem niet,’ zei ik. ‘Bij hem heeft niemand ooit iets aan zijn gezicht kunnen zien.’

Hij was kleiner geweest dan de andere jongens, en geen van de andere jongens had ooit hoogte van hem kunnen krijgen, en dat was de reden waarom ze hem niet lieten meespelen. De anderen waren ook klein, kleiner dan de lummels uit de stad, maar wel groter dan hij waren ze en potiger. Hij was tenger. Een witte huid. Geen rode vlekken op zijn wangen. Helemaal geen vlekken in zijn gezicht. Een beetje spleetogen. En zwart haar. Smetteloze witte huid. Als een meisje. Niemand lachte hem uit. Ook als kind was mijn vader met respect behandeld. Ik vermoed dat dat kwam doordat hij altijd kalm praatte. Als je kalm praat, denken mensen dat je geen reden hebt om je op te winden. Daar houden mensen van. Daarom hield iedereen van mijn vader. Maar als de jongens kattenkwaad wilden uithalen, en op het platteland doen ze niet anders dan kattenkwaad uithalen, dan wilden ze hem er niet bij hebben. Omdat ze bang waren dat hij ze zou vertellen dat het kattenkwaad was wat ze uithaalden. Alles krijgt pas achteraf een naam – wat kindertijd is, wat complexiteit, kattenkwaad, kalmte, ondoorgrondelijkheid...

Zelfs de armste familie had het beter dan mijn vader en zijn moeder. Zij was de dienstmeid van een boer in de Lungau. En vrijgezel. Ze had twee garderobes: een doorde-weekse – jurk, schort, kousen, hemd, ondergoed – en een zondagse. Net als de meeste andere mensen. Maar de zondagse kleren waren niet van haar. Die waren te leen van de vrouw van de boer. Voor altijd te leen weliswaar, maar wel te leen. Ze had meer in haar huishouden voor altijd te leen

– servies, een lampenkap, een koperen pan, ik kan niet alles opsommen, ik weet ook niet alles. Te leen betekende niets anders dan: het is niet van jou. Zelf bezat ze zo goed als niets. De vader van haar zoon was de boer. Dat werd noch erkend, noch ontkend. Dus was haar zoon ook maar half van haar. Daar werd bij ons thuis niet over gepraat. Mijn vader keek wel uit. Hij wilde van deze periode niets weten. Als de boer was aangewezen als zijn wettige vader, zou hij waarschijnlijk ‘vaar’ tegen hem hebben gezegd. Dat was hem bespaard gebleven. Zo kon hij hem, zonder ondankbaar te lijken, uit de weg gaan. Bij vermaak als dansen en zingen en zwemmen en toneelspelen zei mijn vader: ‘Gelukkig is dat me bespaard gebleven.’ Dat klinkt misantropisch. Maar dat was hij niet.

Mijn zus Gretel is eens naar de Salzburger Lungau gegaan, naar Mariapfarr, ze is geïnteresseerd in herkomst, geschiedenis en familie. Ze wilde zien waar onze vader was opgegroeid. Niet om serieus contact te leggen met wie dan ook. We moesten het alleen weten, vond zij. Toen leefde de moeder van onze vader al niet meer. Maar haar blinde zus leefde nog wel, de goeiige tante Genoveva, die Vev genoemd werd. Onze vader wist niet dat Gretel op zoek was naar zijn herkomst. Hij zou het niet gewaardeerd hebben. Tante Vev woonde inmiddels in het boerenhuis, ze was al bijna honderd. De zoon van de boer, die in zomervakanties aan toeristen verhuurde, had een goed hart, of beter gezegd: hij deed wat een beschaafd mens doet, het huis was groot, hij liet op zolder voor tante Vev een kamer in orde brengen. Op een commode stond een grote porseleinen kom, ernaast een bijpassende kan en een zeepbakje, daarmee was het kamer-tje al halfvol. Het water droeg ze zelf naar boven. Haar

lichaam rook naar kernzeep, haar haar ook. Volgens Gretel zat tante Vev elke ochtend op bed haar haar te kammen. Haar tot op haar achterste. Honderd keer kamde ze haar haar, ze telde mee. De vrouw en de heer des huizes noemden haar ‘onze goede geest’, ze was altijd overal, ze roetsjte naar boven en naar beneden, naar haar kamer boven, en weer naar de keuken beneden, met haar hand aan de leuning, dat was haar levenspad, haar ogen lege, melkwitte bollen. Ze at mee bij de familie aan tafel. Ze werd goed behandeld.

Toen mijn vader nog een schooljongen was, woonden moeder en tante en hij niet bij de boer in huis. Ze waren ondergebracht in een schuur ernaast. Als je in een huis woont, een goed huis, dan heb je het niet over ‘ondergebracht zijn’, dan heb je het over ‘wonen’. De schuur had maar één vertrek, met een vloer van aangestampt leem. Twee raampjes, elk niet groter dan een schoolatlas. De bedden waren britsen en stonden op hoge poten, omdat het na een flinke regenbui kon gebeuren dat de vloer in blubber veranderde. Van onderaf. De poten van het bed werden in kommen met water gezet, waar elke avond water in gegoten moest worden. Tegen ongedierte. Of het hielp, weet ik niet. Wantsen kunnen niet zwemmen, werd er gezegd, en springen, zoals vlooien, al evenmin. Maar vlooien kunnen wel springen.

De rijkste man in Mariapfarr was een bouwmeester. Zijn huis was van steen. Een echt, groot huis, de begane grond gemetseld uit grove steenblokken, de eerste en tweede verdieping van gepleisterd vakwerk, de luiken donkerrood, een brede witte streep diagonaal eroverheen, als bij een paleis. Op het zuiden een veranda, het huis had meer ramen dan alle andere huizen bij elkaar. Er was geen stal aangebouwd,

geen schuur. Al van verre rook het naar cement. Dat was een van de weinige dingen waar mijn vader graag over vertelde: die cementgeur. Een stadsgeur. Ik hou ook van de geur van cement. Vers aangemaakt cement, mmm! De bouwmeester heette Brugger. En hij bezat: een bibliotheek.

Ik vroeg mijn vader: ‘Vanaf hoeveel boeken is iets een bibliotheek?’

Hij vond dat een heel slimme vraag en prees me erom. Omdat hij me prees, stelde ik hem graag vragen die met boeken te maken hadden. We waren in ‘onze bibliotheek’ – in de bibliotheek van het herstellingsoord. Dat is de tweede geur waar ik sinds mijn jeugd van hou: boekenstof. Cement en boekenstof – wat wil je nog meer?

‘Hier,’ zei hij, ‘hier staan 1324 boeken. Dat mag een bibliotheek heten.’

‘En wanneer is het nog geen bibliotheek?’ vroeg ik.

‘Minstens een kast moet er vol zijn,’ zei hij. ‘Maar dan wel van de vloer tot het plafond, en minstens een meter breed moet hij zijn. Dan telt het mee.’

‘En wat voor boeken moeten het zijn?’

‘Dat is de slimste vraag,’ zei hij. Terwijl ik de vraag helemaal niet zelf, uit het niets had bedacht. Ik herinnerde me iets wat hij eerder had gezegd: dat niet alle troep die je kon lezen en die op een rij stond zomaar een bibliotheek was.

‘Als je een bibliotheek bekijkt,’ zei hij en hij hinkte de kasten langs, streek met de vingernagels van zijn rechterhand over de boekenruggen, ‘weet je alles over degene van wie hij is.’

De bibliotheek van bouwmeester Brugger uit Mariapfarr in de Lungau was volgens de definitie van mijn vader eigenlijk geen bibliotheek geweest. De man bezat – mijn vader

herinnerde het zich precies, en ook wij wisten het precies, hij had het vaak genoeg herhaald – drieëntachtig boeken. Drieëntachtig slechts. Maar het vertrek waarin de twee planken aan de muur waren geschroefd, meer dan twee waren het niet, had geen enkel ander doel. Alleen om te lezen. Verder stonden er alleen nog een leren fauteuil, een staande lamp, een klein tafeltje en daarvoor een stoel. Bouwmeester Brugger was van plan geweest ooit een echte bibliotheek op te bouwen en in te richten en had, toen hij zijn huis ontwierp, er een kamer voor gereserveerd. Later waren er zo veel andere dingen te doen dat hij de bibliotheek zeggend voor zich uit had geschoven, tot na zijn pensioen – ook die uitdrukking kwam van mijn vader, ‘een bibliotheek voor je uit schuiven’, hij zei het alsof hij de bouwmeester citeerde, vol verachting zei hij het. In ieder geval hadden ze in het gezin van bouwmeester Brugger de kamer consequent ‘de bibliotheek’ genoemd, of ‘de herenkamer’. Mijn vader kon zich ieder boek herinneren.

De zoon van de bouwmeester zat bij mijn vader op school. Het was een lagere school met maar één klas. Mijn vader was de slimste van alle kinderen. Met afstand. Met zo veel afstand zelfs dat hij haast een soort sensatie was. Hij had, zo ging het verhaal in de familie, zichzelf leren lezen en schrijven. Al op zijn vijfde, twee jaar voordat hij naar school ging. Zijn moeder leende regelmatig tijdschriften van de boerin en las haar blinde zus daaruit voor. De jongen zat ernaast en luisterde. En vroeg zijn moeder wat lezen was, hoe dat wat ze voorlas op het papier terecht kwam en vervolgens in haar mond. Ze liet hem de letters zien en legde uit dat het er maar zesentwintig waren en dat de leestekens – de komma, de dubbele punt, de punt, het

uitroepteken, het vraagteken enzovoort – niet bij de letters hoorden, maar ertoe dienden om de zin te kunnen begrijpen. Het waren allemaal oude tijdschriften en als zijn moeder ze gelezen had, werden ze verbrand. Op een dag bewaarde de jongen er een. Zonder het te vragen. Hij verstopte het onder zijn matras. Ook al had het tijdschrift verbrand zullen worden, hij had het gestolen en dat bezwaarde hem. Het was zomer en het enige wat een jongen van vijf hoefde te doen was braaf te zijn, oftewel: rustig te zijn, niet lastig te zijn, de volwassenen niet te storen. Er niet te zijn. Dat kon de jongen goed. Hij stak het tijdschrift in zijn broek, trok zijn hemd eroverheen en liep de berg op, het bos in. Daar wist hij een schaduwplekje waar varens groeiden en bemoste stenen lagen, daar ging hij zitten. Hij veegde met zijn voet de grond om hem heen leeg, zodat die als een lei was, waar hij met zijn wijsvinger tekens in kon krassen. Hij had allang leren tellen, nog maar tot dertig, maar hij had een vermoeden hoe het verder ging, hij had het alleen steeds voor zich uit geschoven om verder te tellen. In welke volgorde de letters in het alfabet stonden, wist hij niet. Alleen dat het er zesentwintig waren. Ook het verschil tussen hoofdletters en kleine letters kende hij niet. Zijn moeder had hem alleen de hoofdletters aangewezen. De meeste kleine letters leken in niets op de hoofdletters. De C leek erop, de K, de O, de P ook wel een beetje, de S, de U en ook de V, de W en de Z. Dat bracht hem in verwarring. 's Avonds legde hij het tijdschrift op tafel en bekende hij zijn moeder dat hij het gestolen had. Hij was bereid de straf op zich te nemen, als ze in ruil het mysterie van de kleine letters voor hem oploste. Hij rekende op een pak slaag. Dat kreeg hij zelden. Hij wist niet precies wanneer en waarvoor wel

en waarvoor niet. Een keer voor iets wat hem zelf onbenullig leek, bijvoorbeeld toen hij zijn hemd verkeerd om aantrok. En dan weer niet voor iets zwaarwegends, zoals toen de suikerpot was stukgegaan. Van de pijn liet hij niets merken. Hij vertrok zijn gezicht niet en gaf geen kink als zijn moeder hem sloeg. Alsof ze een pop sloeg. Een vriend van mijn man en mij is psychiater en treedt op als getuigedeskundige bij rechtszaken. Volgens hem kan zulke emotielooosheid van het slachtoffer bij de dader verschillende reacties oproepen: nog meer wreedheid, of ontsteltenis over zijn eigen wreedheid. Het slachtoffer, zei hij, geeft op het moment van de pijn zijn lichaam op, het verlaat het als het ware, waardoor de spieren niet meer tot beweging in staat zijn, dus ook niet tot gezichtsuitdrukkingen. Dit keer lachte zijn moeder hem uit. Stelen was iets anders, zei ze, echt iets heel anders. Ze bleef hem onderwijzen. Veel was er niet nodig. Hij leerde snel.

Hij had veel plezier in tekens, zowel in letters als in cijfers. Al snel las hij tante Vev voor. Als zijn moeder hem een timmermanspotlood gaf en een stuk karton en een mesje om de punt te slijpen, was hij stil, de hele dag, alsof hij er niet was. Toen hij eindelijk naar school ging, kon hij al lezen en schrijven, beter dan de tweedeklassers en beter dan de derdeklassers en beter dan sommige volwassenen, er waren er genoeg die het helemaal niet konden.

Mijn vader heette Josef. Dat ik daar nu pas mee kom, is niet voor niets. Sommige namen hebben gewicht. Dat gewicht kan vederlicht zijn, maar ook zwaar. Mijn zus Renate heeft haar zoon Josef genoemd. Naar onze vader. En naar onze grootvader van moederskant. Die heette namelijk ook zo.

En dan hadden we ook nog een oom Josef. Het lot had die naam aan onze familie toebedeeld, zei ze, hij mocht niet verdwijnen. Ik weet wat ze daarmee bedoelt. Ik zou een ander woord dan 'lot' gebruiken. Maar ik wil er niet over nadenken wat voor woord, ik word er moe van.

Renate woont in het verre, verre Berlijn, ze woont daar al lang. Als ik het met haar over onze jeugd heb, over onze vader, dan lijkt het of met de vele kilometers tussen zijn graf en haar stad ook de tijd is opgerekt en licht is geworden. En met de tijd zijn ook de namen licht geworden. Een herinnering als de geur van vers gemaaid gras of de grond in een dennenbos op een middag in de zomer.

Onze grootvader Josef hebben wij als kind niet gekend, die is vroeg overleden. Er is niet eens een foto van hem. Maar genoeg verhalen. Hij schijnt een knappe man geweest te zijn, op wie alle mannen in het dorp jaloers waren. Vooral vanwege zijn knappe vrouw. Ze wilden hebben wat hij had, die vrouw namelijk, maar zijn zoals hij wilde niemand. Een van de armsten. Ik weet niet of hij een goede man was. Toen zijn vrouw zwanger was van mijn toekomstige moeder, moest hij in Italië voor de keizer vechten. Hij meende dat mijn moeder er niet een van hem was. Er was een andere man binnengeslopen die met zijn vrouw had verkeerd terwijl hij bij zijn eenheid was. Daarom heeft hij zijn hele leven geen woord tegen dit kind gezegd. De bezwingingen van zijn vrouw geloofde hij niet. En de anderen in het dorp geloofden haar ook niet.

Onze familie werd 'de bagage' genoemd. Ze waren gevreesd. Ze hadden hun trots en een geweer, waarmee mijn oom Lorenz, hij was nog niet eens achttien, en mijn oom Walter, die was nog een jongen, gingen stropen, omdat ze

anders zouden verhongeren. De jagers waarschuwden: blijf vandaag uit het bos, vandaag schiet de bagage. Op zijn zestiende was Lorenz al een man waarover meer sterke verhalen werden verteld dan over menig ander na een lang leven. Toen zijn vader aan het front was, had hij met het geweer de burgemeester onder schot gehouden, omdat die zich aan zijn moeder, de mooie Maria, wilde opdringen. Iedereen in onze familie is ervan overtuigd dat Lorenz geschoten had als de burgemeester niet vertrokken was. De burgemeester heeft het overal rondverteld. In een andere versie, dat moge duidelijk zijn.

Zeven kinderen had mijn grootmoeder ter wereld gebracht toen ze op haar tweeëndertigste overleed, drie dochters, Kathe, Grete, mijn moeder, en Irma, en vier zoons, Heinrich, de oudste, Lorenz, Walter en de jongste, Josef, die Sepp genoemd werd.

En toen heette de man op wie onze toekomstige moeder verliefd werd ook nog eens Josef. De derde. Zoals haar vader, zoals haar jongste broer, haar lieveling. Dat noemt mijn zus Renate ‘het lot’. In zekere zin een dubbel lot, omdat het opnieuw oorlog was, de tweede dit keer, toen onze ouders elkaar leerden kennen – zij was verpleegster in een veldhospitaal, hij een soldaat wiens been bevroren was geraakt en geamputeerd. En daarom, zodat de naam in de familie zou blijven, had zij haar zoon Josef genoemd, zei Renate. De vierde.

Bouwmeester Brugger was op Josef gesteld. Hij zag graag dat zijn zoon zijn gezelschap zocht. Hij zei wat hij dacht. Op een dag zei hij: ‘Als ik kon ruilen, deed ik het.’

Tegen Josefs moeder zei hij dat. Het was als compliment

bedoeld. Josefs moeder glimlachte. Weerwoord durfde ze niet te geven.

De bouwmeester nam Josef onder zijn hoede. Hij praatte met de pastoor. Of er iets te regelen viel, zodat de jongen naar een echte school kon. Een school die meer was dan alleen een verplichting, bedoelde hij. Het gymnasium. Dat stond zo ver van Josefs moeder af dat ze niet eens het woord kende. Ze sprak het ook altijd verkeerd uit. ‘Ginnasion.’ Maar ze sprak het met zo veel waardigheid verkeerd uit dat niemand haar erom uitlachte. Tante Vev herinnerde zich dat door het verkeerde, waardige uitspreken de school nog groter was geworden dan die al was. De pastoor zei in ieder geval dat het kon. Maar alleen als Josef geestelijke zou worden. De bouwmeester gaf er zijn hand op. De kerk leverde hem protectie op, maar Onze-Lieve-Heer betekende niets voor hem.

Als Josef bij de zoon van de bouwmeester langsging, dan zorgde hij ervoor dat de vader van zijn vriend thuis was. Van hem mocht hij namelijk in de bibliotheek gaan zitten om te lezen. Zijn eigen zoon beval hij Josef met rust te laten. Dat beval hij ook zijn vrouw.

Tegen Josef zei hij: ‘Je mag ieder boek uit de kast halen. Ik vertel je er niets over. Over geen enkel boek. Alles wat er te zeggen valt moet je zelf uitvinden. Nog vragen?’

Josef schudde zijn hoofd.

Hij bracht zijn schoolspullen mee. Ik schat dat hij toen tien was. Hij zal dus al een schrift hebben gehad en niet alleen zijn lei. Hij draaide het schrift om en noteerde de namen van de schrijvers en de titels van de boeken allemaal onder elkaar achter in het schrift. Hij wilde alle boeken lezen. In de volgorde waarin ze in de bibliotheek van de